

УДК 069.0:303.4(477.54)"1960/1980"

Л.М. Воронова

**МУЗЕЙНА СПРАВА НА ХАРКІВЩИНІ у 1960 – 1980-х рр. В КОНТЕКСТІ ДЕРЖАВНОЇ
КУЛЬТУРНОЇ ПОЛІТИКИ***Розглядаються основні тенденції розвитку музейної справи на Харківщині у 1960 – 1980-х рр.**Ключові слова:* музейна справа, музейна політика, експозиція, фонд, колекція.*Рассматриваются основные тенденции развития музейного дела на Харьковщине в 1960 – 1980-е гг.**Ключевые слова:* музейное дело, музейная политика, экспозиция, фонд, коллекция.*The trends of the extension of museum cause on Kharkivshina in the 1960 – 1980 are examined.**Key words:* museum cause, museum policy, exposition, fund, collection.

Постановка проблеми. Музеї як і інші суспільні інститути розвиваються та змінюються разом із самим суспільством. Під впливом економічних, соціальних, культурних змін музейні заклади трансформують види діяльності, реагуючи на нові вимоги часу. Тому значення музеїв у світі переосмислюється, досліджується, стає предметом наукових дискусій. Сьогодні в Україні музеї розглядаються як культурно-освітні та науково-дослідні заклади призначені для вивчення, збереження і використання пам'яток природи, матеріальної і

духовної культури, прилучення громадян до надбань національної і світової історико-культурної спадщини [12, с. 84].

Проте діяльність музеїв і музейної справи у минулому викликає науковий і практичний інтерес, в тому числі і на регіональному рівні. Історія музейної справи на Харківщині більш близьких до сьогодення часів ще мало-досліджена. Головну увагу науковці зосереджують на першій половині ХХ ст.

Аналіз актуальних досліджень. Роботи, в яких вивчається діяльність музеїв нашого краю у 60 – 80-х рр. ХХ ст. присвячені окремим музеям Харківщини, зокрема Харківському

історичному та художньому музеям, громадським музеям, музеям вищим навчальним закладів тощо [4, 5, 9, 10]. Отже з огляду на актуальність проблеми на рівень її висвітлення в історичній літературі, виникає необхідність узагальнення досвіду в організації музейної справи та формуванні мережі музеїв на Харківщині у визначені роки.

Оскільки в цей час держава впливала на різні сфери суспільства, в тому числі культурно-освітню галузь, автор поставила за мету розглянути цю проблему в аспекті музейної політики держави.

Виклад основного матеріалу. У 60 – 80-х рр. ХХ ст. основи музейної політики вже склалися. Для неї були притаманні жорсткі адміністративні заходи впливу, чітка регламентація, просвітницькій напрямом, який розглядався як розповсюдження на місцях тих знань і тих взірців, що створювалися адміністративним апаратом. Особливо на музейну політику впливала офіційна ідеологія, яка мала наступну мету: поліпшити становище, форми та методи пропаганди досягнень радянського суспільства і націлити працівників музеїв на створення яскравих і оригінальних експозицій. Проте, цього важко було досягнути, оскільки експозиції з самого початку, враховуючи ідеологічний диктат, були далекі від наукових основ музейного будівництва. В результаті такої політики в експозиціях музеїв головне місце відводилось відділам радянського періоду. Більш того, влада пропонувала створити у всіх музеях крім меморіальних, відділи радянського періоду. В результаті в Україні в тому числі й на Харківщині повсюдно почали створюватися експозиції з історії радянського суспільства і в окремих випадках вони складали більше 70% усіх зібраних експонатів [11, ф. 5116, оп. 19, спр. 2982, арк. 7]. Сьогодні ми маємо іншу картину, коли музеї залишають осторонь радянський період в історії України.

Державні органи контролювали виконання партійних рішень. З цією метою перевірялася реалізація ідейно-політичних установок у музейній роботі різних областей в тому числі і Харківської. В результаті цього в області ідейно-виховній роботі музейних закладів приділялася першочергова увага. Якщо вона не відповідала вказаним вимогам, то їх діяльність зазнавала критики з боку владних структур. Приймалося рішення не допускати створення нових розділів експозиції, які не відповідають існуючій періодизації, не змінювати експозиції без апробації науково-методичної ради музею та узгодження з відповідними місцевими органами міністерства культури республіки.

Джерела свідчать, що у 60 – 80-х рр. бурхливо розвивалися філіали музеїв, які працювали під адміністративним керівництвом головного музею і мали з ним загальний бюджет. Таке активне зростання філіалів частково можна пояснити тим, що для їх створення не потрібно було обов'язкове узгодження з вищим партійним керівництвом, як це потрібно було для створення нового музею.

Так, до Харківського художнього музею у 1986 р. був приєднаний Пархомівський історико-художній музей (Краснокутський район). Цей музей був заснований шкільним учителем П. Луньовим і розпочав свою роботу в 1955 р. З початку він не мав штатних одиниць і обслуговувався учнями школи. Музей мав унікальну колекцію творів живопису, графіки, скульптури, декоративно-прикладного мистецтва (1700 одиниць) [3, ф. 2, оп. 168, спр. 161, арк. 10] і підтримував зв'язки з Дрезденською картинною галереєю, Берлінським та російськими музеями.

Тенденція приєднання філіалів до Харківського художнього музею на цьому не припинилася і продовжилася в наступні роки. Так, заснований у 1994 р. Музей народного мистецтва Слобожанщини став також його філією. Ще у 80-х рр. на Харківщині почалося відродження традиційного мистецтва. Виношувалася ідея створення музею та Харківського осередку спілки майстрів народного мистецтва. Писали листи, звернення від майстрів творчих спілок Харківщині в усі установи від яких залежало прийняття рішення про створення музею. Колекція майбутнього музею складалася з експонатів, які збиралися працівниками Будинку народної творчості, а також поповнювалися знахідками після експедицій по області та дарунками самих майстрів, художників та ентузіастів. В результаті колекція збільшувалася і на початку ХХІ ст. нараховувала більше 1200 експонатів. Це були рідкісні зразки вишивки, кераміки, художнього різьблення по дереву та кістці, мініатюри на бересті, народний декоративний розпис [13, с. 4].

Важливою проблемою, особливо з позиції сьогодення, є проблема взаємовідношення музеїв, як установ культури, з релігійними організаціями. У 1983 р. в Україні була закінчена робота по виявленню недіючих культових споруд. Документи вказують, що держава пропонувала створити в них музеї, виставки, картинні галереї, тощо. Аналогічна робота була проведена і в Харківській області, в якій на початку 1980-х рр. було виявлена 41 недіюча культова споруда, 37 з них були зняті з

реєстрації релігійних організацій. Основна частина (34 споруди) були архітектурними і історичними пам'ятками, а використовувалися за розпорядженням влади в різних цілях: в них розташовувалися культурно-освітні заклади, державні установи, музичні зали і в одній з них був створений відділ атеїзму Харківського історичного музею. В церквах міст Ізюма, Чугуєва, селлах Сахновського, Краснокутського, Золочівського, Барвінського та Харківського районів передбачалося створення музеїв та виставкових залів [3, ф. 2, оп. 183, спр. 141, арк. 110-111; 14, ф. 1, оп. 54, спр. 4359, арк. 25]. Слід відзначити, що пристосовані для музейних потреб пам'ятки архітектури в більшості своїй не відповідали характеру і тематиці розміщених в них експозицій. Крім того, велика кількість історичних пам'яток з недіючих культових споруд передавалася на зберігання в музеї без узгодження з релігійними організаціями. Така практика держави в минулі роки привела до загострення протиріч між релігійними організаціями та установами культури в тому числі і музеями. Повернення церкви значної частини колишніх культових споруд та церковного майна дозволяє сьогодні зняти гостроту і масштаби конфліктів. Прикладом може служити повернення у 1993 р. Українській православної церкві у Харкові комплексу будівель Свято-Покровського монастиря, зайнятими раніше Харківським історичним музеєм: Архієрейського будинку, Жирадовських мануфактур, монастирської лавки та інших.

На кінець 80-х рр. на Харківщині сформувалася розгалужена мережа державних історичних та історико-краєзнавчих музеїв, а також музеїв і музейних кімнат, що діяли на громадських засадах, в навчальних закладах, на підприємствах, організаціях та установах. Кількість державних музеїв була незначною – 12 (з 214 по Україні), але у порівнянні з 1960 р. їх кількість зросла утричі. Це є підтвердженням даних науковців – музеєзнавців, що переважна більшість музеїв світу створено саме в ці часи і загальносвітовою тенденцією є те, що кількість музейних установ збільшується на десять відсотків кожних п'ять років [6, с. 1; 8, с. 402]. Незважаючи на всі складності та труднощі, які переживають музеї України ця тенденція продовжується і на сьогоднішній день на Харківщині діє 38 музеїв. За кількістю музеїв (119 музеїв різноманітних за статусом, типом і формою власності) область займає друге місце в Україні поступаючись лише Києву. У музеях Харківщині зберігаються понад 500 тис. експонатів [15, с. 26].

Половина з них зберігається у Харківському історичному музеї, який був і залишається важ-

ливим осередком збереження, вивчення і популяризації історії Слобожанщини, збагачуючи її новими творчими здобутками. Колекція музею складається з археологічних, історичних, нумізматичних предметів, документів, листівок, фотографій, періодичних видань, збірок прапорів, зброї, посуду тощо.

Одним із відомих музеїв України у 60 – 80-х рр. був Харківський художній музей. З 1960 р. двадцять сім років його директором був М.П. Работягов, який добре знав музейне життя і тому розпочав свою діяльність з вирішення важливої проблеми – дефіциту експозиційної площі. Наприкінці 1965 р. було закінчено внутрішнє переобладнання в музеї. Однак, як вказують архівні документи, ця проблема не була вирішена до кінця, оскільки на початку 80-х рр. в Харківському художньому музеї виставлялося лише сім процентів експонатів [3, ф. 2, оп. 188, спр. 182, арк. 6]. За 60 – 80-ті рр. відбувалося поповнення фондів музею: більше 300 експонатів сучасного українського декоративно-ужиткового і народного мистецтва було передано в 1963 р. з філіалу Музею українського мистецтва в Києві. В 1962 р. з Республіканського музею театрального, музичного і кіномистецтва в Києві в фонди музею поступило біля 100 творів художників театру, в тому числі ескізи декорацій і костюмів А.Г. Петрицького, В.Г. Меллера, Д.П. Овчаренко та інших майстрів сценографії [7, с. 54].

Суттєву роль у поповненні колекції музею зіграло відновлення у 1964 р. діяльності Експертно-закупівельної комісії обласного управління культури. Протягом декількох років у колекціонерів і приватних осіб було придбано понад 300 експонатів, серед яких були твори М.А. Беркоса, С.І. Васильківського, Н.Г. Буречека, П.А. Левченко та інших [7, с. 13].

Колектив музею активно займався виставковою роботою, співпрацюючи з Харківською організацією Спілки художників і його працівники постійно мали наукові відрядження до Москви, Ленінграду, Києва, проводили стажування у центральних музеях країни. Все це безумовно сприяло зростанню професійного рівня науково-дослідницької роботи музею.

Важливу виховну роль у вказані роки відігравав Музей радянсько-чехословацької дружби у с. Соколове Готвальського (Зміївського) району Харківської області. Він був створений в 1958 р. і на середину 80-х рр. його відвідало близько 1 млн. 700 тис. чоловік, в тому числі більше 100 тис. чехів та словаків [3, ф. 2, оп. 188, спр. 16, арк. 107]. Музей

підтримував зв'язки з чеськими музеями Праги, Банська-Бистрице, Жилін та ін. На базі музею готували кадри юних екскурсоводів.

Характерним явищем для 60 – 80-х рр. було створення і розвиток музеїв на громадських засадах. Ініціаторами виступали ентузіасти, які намагалися зберегти пам'ятки матеріальної та духовної культури свого народу. Їх кількість постійно збільшувалася і найбільш відомим музеям міністерством культури УРСР було присвоєно звання "Народний музей". Так наприкінці 70-х рр. з 282 подібних музеїв 16 знаходились в Харківській області, серед яких були музеї відомих підприємств Харкова (ХЕМ-За, ХТЗ, заводу транспортного машинобудування ім. Малишева та ін.), вищих навчальних закладів (Медичного інституту, Державного університету), а також районні музеї Валківського, Вовчанського, Первомайського районів [1, с. 37, 194]. Окремі громадські музеї отримували статус державних. Так, з 1960 р. в с. Пан-Іванівка в колишньому будинку Ковалівських функціонував громадський музей видатного українського просвітителя Г.С. Сковороди, який через 20 років у зв'язку з святкуванням 250-річчя з дня народження філософа став державним літературно-меморіальним музеєм. Слід відзначити, що значну професійну допомогу в його створенні надали працівники Харківського історичного музею.

На початку 1990-х рр. розпочався новий етап в житті громадських музеїв. Значна їх кількість закривалася, особливо музеї революційної, бойової та трудової слави, меморіальні, які були присвячені відомим діячам компартії і держави. Змінювалася і сфера діяльності музеїв: вони ініціювали історико-культурологічні, фольклорно-етнографічні, народно-традиційні, художні та інші осередки.

Важливу роль в розвитку і становленні українського музейництва 60 – 80-х рр. відіграли творчі спілки, зокрема Союз письменників України (СПУ). Так у лютому 1987 р. при створенні літературної експозиції у м. Харкові перший секретар правління СПУ Ю.М. Мушкетик прагнув заручитися підтримкою місцевої влади, намагаючись довести їм необхідність відтворення сторінок життя і творчості українських літераторів, чиїми іменами може пишатися Харківщина (Г. Сковорода., Г. Квітка-Основ'яненко, П. Гулак-Артемівський, П. Тичина та ін.). Після цього звернення Харківський обком КПУ (перший секретар В.П. Мисниченко) і облвиконком взяли під свій контроль створення літературного музею. В результаті Харківський літературний музей розпочав совою роботу вже з квітня 1988 р.

Характерним явищем для Харківщини 60 – 80-х рр. було створення музеїв вищих навчальних закладів. Із 11 діючих музеїв такого типу на початку ХХІ ст. 9 були створені саме в ці часи [2, с. 9]. Безумовно, що спрямованість їх діяльності в попередні роки мала ідеологічний характер, однак ними був зібраний матеріал, який дозволяє відтворити процес розвитку вищої школи на Харківщині.

Висновок і перспективи подальших досліджень. Таким чином, протягом 1960 – 1980-х рр. ХХ ст. розвиток музейної справи на Харківщині був невід'ємною частиною соціокультурного процесу. Музеї нашого регіону володіли безцінними музейними колекціями, а саме археологічними, історичними, художніми тощо. До цього скарбу мали доступ всі верстви населення. Проте творчу, науково-дослідну роботу музейних установ обмежували партійні та державні структури.

В статті поза увагою залишилася діяльність музеїв відомих підприємств Харкова, шкільних та районних краєзнавчих музеїв, забезпеченість музейних закладів кадрами, взаємодія музеїв і туризму на Харківщині, що може стати предметом майбутніх наукових історичних досліджень. Окремої уваги заслугоує дослідження діяльності Харківського історичного музею у визначені роки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Буланый І.Г. Громадські музеї України: історія, дослідження, проблеми / І.Г. Буланый, І.Г. Явтушенко – К.: Мистецтво, 1979.
2. Дев'яті Сумцовські читання. – Х. б/в, 2004.
3. Державний архів Харківської області.
4. З літопису віри і пам'яті: 10 років Харківському літературному музею. – Х.: Мегаполіс, 1998.
5. Літературно-меморіальний музей Г.С. Сковороди. – Х., 1986.
6. Музеї України: сучасний стан і проблеми. ДЗК: Вип. 12/6. – К., б/в, 2005.
7. Музейний альманах. – Х.: Курсор, 2005.
8. Народне господарство України за 1993 р. Щорічний статистичний збірник. – К.: Техніка, 1994.
9. Невичерпне джерело духовності: нарис про діяльність музеїв історії вищих навчальних закладів м. Харкова. – Х.: НУА, 2003.
10. Панченко І.С. Сторінки з історії музейництва Харківщини (XIX – початок ХХ ст.) / І.С. Панченко // Вісник ХДАК. Зб. наук. пр. Вип. 4. – Х.: ХДАК, 2001.; Музейний альманах. – Х.: Курсор, 2005.

11. Поточний архів Міністерства культури України.
  12. Про музеї і музейну справу: Закон України // Законодавство України про культуру за станом на 17 жовтня 2006 р. // Верховна Рада України. Офіц. вид-во. – К., 2006.
  13. Скарби народного духу: Музею народного мистецтва Слобожанщини – 10 років. – Х.: Фірма "Руна", 2001.
  14. Центральний державний архів громадських об'єднань України.
  15. Що зроблено. Харківщина, 2008. – Х., 2008.
-